

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Навчально-науковий інститут №3

Кафедра психології, соціології та педагогіки

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни Юридична психологія
обов'язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти

за спеціальністю 081 Право

***(слідча діяльність; оперативно-розшукова;
слідча спеціалізація по боротьбі з кіберзлочинністю)***

**за темою – ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАУКОВИХ
ЗНАНЬ**

Харків 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 8 від 14.08.2024

СХВАЛЕНО

Вченою радою ННІ № 3
Протокол від 09.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри психології , соціології та педагогіки (Протокол від 08.07.2024 № 13)

Розробник:

доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Оксана ЛЯСКА**

Рецензент:

доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Вікторія ДОЦЕНКО**

Тема: Юридична психологія в системі наукових знань**Час проведення: 2 години****План лекції:**

1. Поняття, завдання, структура юридичної психології.
2. Історія розвитку юридичної психології.
3. Методи дослідження, які використовує юридична психологія, їх класифікація.
4. Значення психологічної підготовки майбутніх поліцейських

Рекомендована література:**Основна:**

1. Бандурка О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ : наук.-практ. посібник : О. М. Бандурка та ін. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2015. 319 с.
2. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

1. Александров Д.О. Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ: монографія / Д.О. Александров. К.: Вадекс, 2014. 307 с.
2. Ніколаєнко С. О. Юридична психологія: навч. посібн. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 145 с.
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream%20download/123456789/50590/6/Nikolaenko_Yurydychna_psykholohiia.pdf;jses
3. Репозитарій відкритого доступу (електронний архів) наукових праць авторів ХНУВС. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>

Текст лекції

Майбутній юрист та поліцейський, який вивчає юридичну психологію і хоче глибше оволодіти цією наукою, має усвідомити, для чого йому потрібні психологічні знання. Саме усвідомлення особистісного значення психологічних знань сприятиме засвоєнню складних понять і категорій та їх ефективному використанню в житті, навчанні та професійній діяльності. У сучасній юридичній психології виділяють закономірності, пов'язані з психологічними аспектами правотворчості, психологією правосвідомості й праворозуміння, психологічними проблемами правозастосування. Знання з юридичної психології необхідні для глибокого розуміння себе та інших, для самовдосконалення та пристосування до змін у суспільстві. Вивчення юридичної психології потрібне для підвищення ефективності власної професійної діяльності, найповнішого використання особистісного потенціалу людини, налагодження стосунків між членами колективу та різними категоріями людей. Що стосується традиційних закономірностей, то до них належать: виникнення і формування психічних властивостей особи, що сприяють протиправним діям; розвиток і формування психічних властивостей особи в процесі злочинного діяння; формування психічних властивостей особи при здійсненні різних функцій у судочинстві; зміна психічних властивостей особи, яка вчинила злочин, у процесі перевиховання; зміна і формування психічних властивостей особи у профілактичній діяльності.

З поганими законами і хорошими посадовцями цілком

можна правити країною. Але якщо посадовці

погані, не допомо жуть і найкращі закони.

Отто фон Бісмарк

1. Поняття, завдання, структура юридичної психології

Юридична психологія є наукою яка знаходиться між двома напрямками наукового знання: юриспруденцією та психологією. Психологія – єдина наука, здатна забезпечити не тільки пізнання психічної діяльності, як правило, але й керувати нею. Практична діяльність реалізується, головним чином, у конкретних діях конкретних людей і залежить значною мірою від їхніх психологічних особливостей.

Юридична психологія – це науково-практична дисципліна, котра вивчає психологічні закономірності системи «людина – право» та розробляє рекомендації спрямовані на підвищення ефективності цієї системи. **Юридична психологія – це прикладна галузь психології, що вивчає закономірності й механізми психіки людей, включених у сферу відносин, регульованих правом.**

Ця наука, як і інші різновиди прикладної психології, виникла для вирішення практичних задач та вивчення індивідуальних особливостей, зумовлених специфікою певної діяльності. Структурно юридична психологія складається з двох частин:

У **загальній частині** юридичної психології викладаються предмет, історія, система, принципи, методи й зв'язок її з іншими науковими дисциплінами, а також основи загальної й соціальної психології.

Особлива частина юридичної психології, що часто називають судовою психологією, складається з наступних розділів: правова психологія, кримінальна психологія, психологія потерпілого, психологія правопорушень неповнолітніх,

психологія досудового розслідування, психологія судового процесу, судово-психологічна експертиза й виправна (пенітенціарна) психологія.

Предметом юридичної психології є психологічні закономірності діяльності й особистості людини в галузі правовідносин (В.Л. Васильєв).

Об'єктом юридичної психології є особистість як свідомий індивід, що має певний соціальний статус і виконує конкретні соціальні функції в системі «людина - суспільство – право».

Завданням юридичної психології є:

- ☒ науковий синтез юридичних і психологічних знань;
- ☒ розкриття психолого-юридичної сутності фундаментальних категорій права;
- ☒ забезпечення глибокого розуміння юристами об'єкта своєї діяльності — поведінки людини;
- ☒ розкриття психічних особливостей різних суб'єктів правовідносин, їх психічних станів у різних ситуаціях правозастосування;
- ☒ розроблення рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання життя суспільства.

Основні категорії юридичної психології є похідними від категорій психологічної науки – «свідомість», «особистість», «діяльність».

Інтеграція юриспруденції й психології досить чітко проявляється у трьох напрямках:

- 1) застосування психологічного знання в юриспруденції у «чистому» виді;
- 2) використання в юриспруденції психологічного знання шляхом його "трансформації";
- 3) синтез психології і юриспруденції, властиво їхніх стиків, і виникнення нової галузі науки - юридичної психології.

Перший напрямок – це безпосереднє використання психологічних знань у вигляді методу експертних психологічних оцінок. У цьому випадку психолог виступає в ролі експерта, консультанта в карному, цивільному, адміністративному процесах, в ході виконання покарання або інших заходів правового впливу на особистість.

Другий напрямок – це застосування юристами психологічних методів у наукових дослідженнях або правоохоронній й іншій юридичній практиці, використання даних психології в організаційній і процесуальній діяльності, професійному відборі, розслідуванні правопорушень, виправленні й перевихованні засуджених.

Третій напрямок взаємодії психології і юриспруденції має більше виражений, чим два попередніх, двосторонній характер. Потреби юриспруденції в психологічному знанні визначають виникнення юридичної психології, що є двоєдиною наукою, одночасно й психологічної і юридичної.

Оскільки юридична психологія є дисципліною загальнопсихологічних наук, то основні її *міждисциплінарні зв'язки* – це зв'язки з іншими психологічними дисциплінами. А саме:

а) із соціальною психологією. Правові норми пов'язані з міжособистісними відносинами, відносинами особистості й суспільства. Вивчення психологічних

механізмів формування відношення особистості до права неможливо без вивчення соціально-психологічних факторів;

б) з медичною психологією, патопсихологією, яка вивчає закономірності, властиві хворобливо зміненій психіці. А ми знаємо, що більшу частину злочинів проти особистості скоюють індивіди із психопатією та іншими психічними розладами;

в) з віковою й педагогічною психологією;

г) загальною психологією (знання закономірностей психічної діяльності особистості).

Разом з тим, зрозуміло, що юридична психологія не може розвиватися у відриві від права, оскільки її завдання й мета диктуються саме юридичною практикою. Звідси, відповідно, її тісні зв'язки з

д) криміналістикою й карним процесом, а також з будь-яким іншим розділом юриспруденції.

2. Історія розвитку юридичної психології

Історія юридичної психології в нашій країні нараховує понад три століття.

У цілому історію юридичної психології можна умовно розділити на три етапи:

(1 етап) *Рання історія юридичної психології – 18 - перша половина 19 ст.*

Першими монографічними роботами з юридичної психології традиційно вважають публікації німецьких учених К. Еккартегаузена «Про необхідність психологічних знань під час обговорення злочинів» (1792) і І.Х. Шауманна «Думки про кримінальну психологію» (1792), хоча вже й до них висловлювалися цікаві психологічні ідеї в області права.

Цікава схема французького вченого-математика Лапласа, як перша спроба створити наукову методику оцінки показань свідків («Досліди філософії теорії ймовірностей», 1814 г.). Він уважав, що елементи ймовірності того, що дане показання відповідає дійсності, складаються:

- з імовірностей самої події, про яку оповідає свідок;
- з імовірності чотирьох гіпотез у відношенні допитуваного:
 - свідок не помиляється й не бреше
 - свідок бреше, але помиляється
 - свідок не помиляється, але бреше
 - свідок і бреше, і помиляється.

Лаплас, розуміючи всю складність оцінки ймовірності підкреслював лише ймовірність висновків зі своєї схеми.

Серед вітчизняних учених 18 століття цікаві й плідні психологічні ідеї були в роботах І.Т. Посошкова (1652-1726), який висловлювався щодо необхідності врахування психологічних особливостей злочинців, пропонував психологічні рекомендації щодо допиту свідків і обвинувачених («Книга про жадобу і багатство»). М.М. Щербатова (1733-1790) у своїх роботах указував, що закони повинні розроблятися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості («Історії Російської імперії з давніх часів»), Ф.В. Ушакова (трактат «Про право й мету покарання»).

Особливістю першої половини 19-го століття є ріст публікацій з природничих наук про злочинність і особистість злочинця, що опираються на досягнення (анатомії, психіатрії і т.д.). У це ж час велику популярність одержала

френологічна теорія австрійського лікаря-анатома Франца Галля, що намагався довести пряму залежність між психічними явищами й зовнішніми фізичними особливостями будови головного мозку людини (наприклад, по впадинах на черепі).

У 1864 г. у Росії значно зріс інтерес до судово-психологічних проблем. Публікувалися роботи Л.Е. Владимірова, А.А. Фрезі, Д.А. Дриля, А.Ф. Коні, С.Н. Познишева й ін.

У закордонних країнах після становлення психології як самостійної науки (1879, лабораторія В.Вундта) багато теорій стали активно залучатися для пояснення причин злочинності. У зв'язку з чим слід згадати ідеї Густава Лебона про психологію юрби й Габріеля Тарда, які вважали, що люди можуть навчатися злочинній поведінці в суспільстві на основі психологічних механізмів «наслідування» і «научіння» (злочинці – «соціальний експеримент»).

(2 етап) *Первісне оформлення юридичної психології як науки наприкінці 19-початку 20 ст.*

Термін «юридична психологія» увів французький психолог Е. Клапаред, який читав курс лекцій з судової психології в Женевському університеті.

П.І. Ковалевський в 1899 г. порушив питання про поділ психопатології і юридичної психології й уведенні цих наук у курс юридичної освіти. У цілому на початку 20 століття в багатьох університетах світу юристам стали читати спецкурси з юридичної психології в цілому або по її окремих галузях.

Кінець 19 - початок 20 ст. знаменні тим, що з'явився ряд фундаментальних психолого-юридичних праць. Серед них, наприклад, докладна праця австрійського вченого-криміналіста Гансу Гросса «Кримінальна психологія» (1898), де були використані результати загальнопатологічних експериментальних досліджень ряду психологів.

Одержали популярність роботи юриста А.Ф. Коні («Пам'ять і увага»). Наприкінці 19-го століття починається наукова діяльність найбільших російських психіатрів і психологів В.М. Бехтерева, С.С. Корсакова, В.П. Сербського. В 1908 р. з ініціативи Бехтерева й Д.А. Дриля був створений науково-навчальний психоневрологічний інститут, у рамках якого роком пізніше був створений Кримінологічний інститут. Судовою психологією стали займатися професійні психологи, і із цього часу вона стала розвиватися як самостійна прикладна галузь психології.

В 1902 р. німецький психолог В. Штерн проводив експерименти з визначення ступеня вірогідності показань свідків. Основний його висновок був про те, що показання свідків принципово недостовірні (забування, чинність викривлення у вигляді індивідуальних особливостей). Ця ідея мала багато прихильників у Росії. Її ж опонентом виступив А.Ф. Коні, який стверджував, що мають місце не мимовільні помилки, а свідомо неправда свідків.

Апофеозом у розвитку біологізаторського підходу до особистості злочинця з'явилося видання італійським тюремним психіатром Чезаре Ломброзо монографії «Злочинна людина, вивчена на основі антропології, судової медицини й тюрмоведення» (1876). Ломброзо й став засновником *антропологічної школи кримінального права*, що підтримує концепцію «природженого злочинця». Основну увагу у своїх дослідженнях Ломброзо зосередив на фізичних недоліках людей, та стверджував, що злочинність за своєю природою є спадкоємна. Він

провів спостереження за групою (біля 400 чоловік) італійських злочинців, використовувши фізичне обстеження та антрометрію, і знайшов в них різні фізичні аномалії, що дало йому змогу затверджувати про “природнього злочинного типа”. Фізична “стігма” (клеймо), є доказом того, що злочинець “атавістичний” за своїм складом, у нього спостерігається своєрідний генетичний сдвиг назад, до більш ранніх форм тваринного життя. Порівняльною групою, у дослідника, були італійські солдати. І як що у 43% злочинців, які були дослідженні виявлялось до п’яти та більше аномалій (розмір та форма голови, устрій ока, здорові та випуклі скули, занадто довгі руки та інше) ні у кого з солдат такої кількості “стигм” не спостерігалось (тільки у 11% було до трьох характерних відзнак).

Протилежних поглядів дотримувалася інша, *соціологічна школа права*, яка бачила детермінанти злочинності в соціальних умовах. Як ви розумієте, правда десь по середині. Питання про співвідношення біологічних і соціальних факторів щодо злочинності в цілому при її конкретному науково-практичному аналізі трансформується в питання про співвідношення цих факторів у регуляції поведінки окремої людини, а ще конкретніше в питання про співвідношення соціального й біологічного в особистості.

(3 етап) Історія юридичної психології в 20 сторіччі.

В 20-ті рр. у багатьох містах були організовані спеціальні кабінети (або секції) судової психології. Серед найбільш значних монографічних робіт того періоду слід зазначити праці К. Сотонина «Нариси кримінальної психології» (1925 р.), С.В. Познышева «Кримінальна психологія: Злочинні типи» (1926 р.), Л. Брусиловського «Судово-психологічна експертиза» (1929 р.), роботи Лурія, Бехтерева, Тагера, Коні й інших.

Після 30-тх рр. за політичних причин припинений розвиток юридичної психології, і лише в 1965¹⁰ р. у програму підготовки юристів був уведений курс «Психологія (загальна й судова)». Були, нарешті, відновлені прикладні дослідження.

Сучасна юридична психологія характеризується багатоплановістю досліджень, достатнім багажем науково-практичних досягнень, які вже заслуговують найпильнішої уваги сучасних юристів. Але найголовніша мета юридичної психології, як уже було сказано це формування психологічної культури юриста.

В Україні центрами розвитку юридичної психології є міста Київ та Харків. Серед визначних вітчизняних вчених-дослідників з юридичної психології на сучасному етапі слід виділити: О.П. Закалюка, О.В. Землянську, Н.П. Крейду, О.М. Морозова, О.В. Шаповалова, Ю.Н. Шиделко, С.І. Яковенко та інших.

3. Методи юридичної психології та їх класифікація

Методи – це своєрідний інструментарій проведення дослідження, що визначає розвиток юридичної психології.

Наприклад, *за метою дослідження* методи юридичної психології поділяються на чотири групи:

- методи наукового пізнання;
- методи вивчення особистості в юридичній діяльності;
- методи психологічного впливу на особистість;
- методи судово-психологічної експертизи.

Загальними методами наукового пізнання є такі методи, як спостереження, описування, експеримент; методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія, порівняння, конкретизація, узагальнення, моделювання); кібернетичні методи (комп'ютеризоване тестування, опитування та опрацювання результатів експериментів), а також спеціальні методи інших наук (статистичний, соціологічний, історичний) тощо.

До методів вивчення особистості відносять емпіричні методи: спостереження, бесіда, біографічний метод, метод узагальнення незалежних характеристик, метод вивчення процесу та результатів слідчої й судової діяльності, експериментальний метод тощо.

Методами психологічного впливу на особистість називають способи впливу на психіку особи для її виховання чи перевиховання; стимулювання до законотворчої поведінки; надання допомоги у відновленні в пам'яті певної інформації; мотивування особи до відвертості; ефективного проведення експертного дослідження; адаптації особи до обставин нормального існування в умовах звичайного соціального середовища.

Методи психологічного впливу в юридичній психології класифікують за кількома критеріями:

- ☒ відповідно до букви закону: правомірний, неправомірний (психічне насильство, погрози щодо застосування фізичного насильства, шантаж, уведення в оману тощо);
- ☒ за способами здійснення: вербальний, невербальний;
- ☒ за стилем бесіди: спонування, співробітництво, конфронтація;
- ☒ за ступенем конфліктності: конфліктний, безконфліктний;
- ☒ за завданнями, що вирішуються: попередження, розкриття злочинів;
- ☒ за психічним явищем, на яке спрямований вплив: вплив на мотиваційну сферу особистості, пізнавально-інтелектуальну сферу особистості, емоційно-вольову сферу особистості;
- ☒ за тактикою впливу на особу: переконання, навіювання, рефлексія, роз'яснення, використання психологічних особливостей особистості допитуваного, використання ефекту раптовості, «вільна розповідь», використання внутрішніх суперечностей у показаннях для викриття повідомлення неправдивої інформації, поєднання форсованого (прискореного) та уповільненого темпів допиту тощо;
- ☒ за інформаційно-пізнавальним значенням: збуджуючий, стимулюючий, коригуючий.

Методи судово-психологічної експертизи (СПЕ). Судово-психологічна експертиза проводиться експертом-психологом за постановою слідчих або судових органів і повинна являти собою об'єктивне й повне дослідження окремої особистості (групи людей). Судово-психологічне експертне дослідження обмежене вимогами законодавства, що регламентує проведення експертизи. Зміст комплексу методів, використовуваних у СПЕ визначається характером правопорушення, тими конкретними завданнями, які поставлені перед експертом, віком підекспертної особи (осіб). Деякі методи СПЕ включаються в дослідницький комплекс обов'язково: бесіда, спостереження і його різновид - поведінковий портрет, аналіз

матеріалів кримінальної справи, ретроспективний аналіз поведінки під експертної особи (осіб) у досліджуваній ситуації правопорушення. Саму судово-психологічну експертизу часто називають методом дослідження особистості (групи).

4. Значення психологічної підготовки майбутніх юристів та поліцейських

Повсякденна робота поліцейського проходить на очах у великої кількості людей, у тісному контакті з ними. Більша частина населення збуджена, неврівноважена, іноді просто шукає вихід власній агресії, незадоволенню, нервозності тощо.

Одним із головних завдань професійної підготовки співробітників поліції є формування в них психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях. Екстремальною називають складну та емоційно-напружену ситуацію, що виникає під час виконання співробітником завдань службової діяльності і яка потребує для успішного її вирішення всебічної активізації фізичних та психічних ресурсів. Взагалі, можна виділити дві групи психогенних факторів, що діють на співробітника поліції під час виконання ним професійних дій.

I група – це фізична та психологічна втомленість, іноді навіть виснаженість; небезпека з боку озброєних злочинців тощо.

II група включає:

- ☒ високу відповідальність за наслідки дій;
- ☒ страх перед можливим засудженням з боку колег та інших громадян;
- ☒ дефіцит часу на прийняття рішення;
- ☒ неприємні психотравмуючі видовища, звуки, запахи (трупи, кров, важкі тілесні ушкодження, страждання людей);
- ☒ моральний тиск з боку правопорушників, агресивно настроєного натовпу;
- ☒ дезорганізацію або різке зниження організованості поведінки;
- ☒ ступор або різке гальмування активних дій;
- ☒ активність, підвищення ефективності дій (збільшення самоконтролю, чітке та адекватне сприймання, тверезе оцінювання ситуації, швидке прийняття вірних рішень, адекватні дії тощо).

Формуванню психологічної готовності до дії як в екстремальних ситуаціях, так і під час виконання повсякденних завдань сприяє психологічна підготовка.

✓ **Психологічна підготовка** – це цілеспрямований організований процес, направлений на формування в певного контингенту осіб якостей, які забезпечували б успішне подолання будь-яких труднощів у майбутній діяльності.

Завдання психологічної підготовки полягає у формуванні в поліцейських психологічної стійкості до дії стрес-факторів, особливих навичок і вмінь, які сприяють високоефективному виконанню всіх професійних дій у будь-яких складних і небезпечних умовах службової діяльності щодо забезпечення правопорядку. Психологічна підготовка покликана сформувати такі значущі психологічні якості, як психологічна стійкість, навички саморегуляції та вміння долати конфліктні ситуації.

У структурі психологічної підготовки виділяють формування:

- ☒ професійно-психологічної орієнтованості особистості працівників як особливої їх якості (тобто прагнення знаходити психологічно ефективний підхід до людини);

- ☒ професійно розвинених психологічних якостей (професійної спостережливості, чутливості, уважності й под.);
- ☒ уміння враховувати психологічні аспекти під час виконання професійних дій;
- ☒ психологічної стійкості тощо.

Багато авторів вважають, що психологічна підготовка сприяє розвитку психічних процесів, якостей і властивостей працівника, які впливають на безпеку його діяльності: професійної чутливості, сприйняття, уважності та пильності, а також мислення, довільної й швидкоплинної пам'яті.